

quines condicions se va fer el descobriment? No ho sabem encara. Se trobaren sols aquests vasos? En Sala podrà dirho, com també si estaven junts ab altra ceràmica, bronzos, fibules y espases, etc. Sabem que alguns d'aquests objectes han sigut adquirits pel *Centro de Estudios Históricos* en la mateixa compra; ara falta assegurar-se ben bé que no procedeixen d'una altra estació. Les notícies que tenim son, per això, que 'l Sala no va fer altres descobriments que 'ls d'aquesta necròpolis d'Archena. — J. P. S.

Noves pintures murals catalanes

En una comunicació al «Congrés per l'Historia de l'Art», tingut a Roma, vers la fi del 1912, D. J. Pijoan va anticipar alguns nous datos sobre les pintures romàniques de les nostres iglesies. Primerament va parlar de les pintures de Fenollar, fent notar altres semblances ab els frescos de la cripta de la catedral d'Anagni. El vestit ab veros blaus y blanchs que porten els Reys es troba igual en la figura d'Hipocràs d'Anagni. Els extrany capells que porten els Ancians de Fenollar, es troben també a Anagni y en altres pintures romàniques italianes, com les de Tívoli y Nepi. En lloch de ser les corones d'or que precisa el text de l'Apocalipsi, son capells sacerdotals. Ab aquest petit capell van coberts els sacerdots jueus en la miniatura bizantina y en els mosaïchs de l'iglesia de Chora (Kahrie Giami, segle XIV) a Constantinopla. La mateixa transformació dels vells coronats de l'Apocalipsi, en aquests sacerdots orientals, es veu en les miniatures carolingies.

L'iconografia d'aquests ancians a Fenollar no presenta, donchs, cap particularitat inquietant. Tampoch tenen ja rès de desconegut les jaculatories o inscripcions dels evangelistes (que no havíem sapigut llegir y que en Villanueva no va entendre tampoch) en el frontal de plata de la catedral de Girona. Son senzillament els quatre versos de SEDULIUS: *Paschalis carminis*, lib. I, versets 355 a 359:

*Hoc Mattheus agens hominem generaliter implet.
 Marcus ut alta premit vox per deserta leonis,
 Iura sacerdotii Lucas tenet ora invencii,
 More volans aquilae verbo petit astra Iohannes.*

Aquests versos posats com a jaculatoria al peu de les miniatures dels evangelistes, van ser molt usats en l'època carolingia y molt després. Els porten les Bibles reials y fins els senzills evangeliaris com el de Perpinyà. Basta obrir un manuscrit carolingi qualsevol per trobarsels acompanyant les representacions dels evangelistes. El Sedulius va ser un llibre molt popular a l'edat mitjana, però es de creure que 'l pintor de Fenollar va copiar aquests versos, ja mal entesos, d'una de les representacions figurades.

Les pintures murals catalanes no sols tenen relacions d'estil y de color ab les de l'Italia central sinó ab les de la Lombardia. En el llibre de PIETRO TOESCA, *La pittura e miniatura nella Lombardia*, publicat durant l'any 1912, es descriuen les pintures murals de Galiano y de Civate, que tenen algunes particularitats que retrobem en els nostres frescos romànichs. Les pintures de Galiano son del any 1007, probablement; estàn molt destruïdes, però en Toesca retreu oportunament la descripció y el dibuix que d'aquestes pintures en va donar un altre autor, que va poder vèureles més senceres, l'ANNONI, en els *Monumenti di Canturio*, pàg. 71, t. VIII.

A dalt, la petxina dels absis de Galiano, està voltada d'una orla que figura una cinta plegada, ab animals entremitg dels meandres, com en algunes pintures catalanes. El fons de l'absis de Galiano es tot blau marí, però té dos zones horitzontals, una d'ocre y l'altre rosada, que representa el terreny, perque porta rametes florides. Aquest terreny florit es troba també a Pedret, es veu en el dibuix de les Verges Fàtues, que va publicar en Puiggarí a l'*Avenc* y es troba també, ab una composició semblant a la de Galiano, a l'absis d'Esterra de Cardós.

En mitg de l'absis de Galiano es veu dret dintre d'una aureola blava, voltada de les faixes de l'iris, el Crist ab la mà dreta alçada, mentres que ab la mà esquerra aguanta un llibre obert: *Ego pastor ovium bonus*. Davant del Redemptor, a Galiano, estàn Jeremies y Ezequiel y a cada costat els arcàngels: Michael ab les ales obertes y el làbaro o estandart y presentant al Crist un ròtul ab la paraula: *Peticio*. Gabriel portava, segons l'Annoni, un ròtul semblant ab la paraula: *Postulatio*.

La figura de Gabriel, molt esborrada, no s' distingueix apenes en l'absis de Galiano.

D'aquesta descripció ja s' veu la gran semblança d'alguns detalls de l'absis de Galiano ab el d'Esterri d'Aneu. A Esterri el pintor ha posat al mitg la Verge sentada, en lloch del Crist, però hi han les figures dels profetes acotxats y els arcàngels ab els ròtuls [*Peticio* y *Postulatio*]. Igualment es troben aquests arcàngels a Santa Eulalia d'Estahon y a Esterri de Cardós, sempre ab els làbaros y els ròtuls ab les paraules *Peticio* y *Postulatio*. Tres iglesies catalanes, doncs, Esterri d'Aneu, Esterri de Cardós y Santa Eulalia d'Estahon, tenen aquestes dues figures angèliques ab els ròtuls y els noms *Peticio* y *Postulatio*.

Tampoch a Italia son únicament a l'iglesia de Galiano. A Sant Llorens fóra els murs, de Roma, diu en Rossi que s' veyen en unes pintures fetes malbé, potser del segle XII: «erano iscritte sui labari dei due archangeli le parole PETICIO, PRECATIO» (*Bulletino di archeologia cristiana*, I, p. 47).

Es de creurer, donchs, que hi haurà una composició típica original, que reproduiren els decoradors italians y catalans, la de l'Aparició de l'Etern dintre d'una aureola, voltat dels querubins del tetramorfo, de serafins y arcàngels, ab els làbaros y ròtuls ab els lletreros de les pregaries: *Peticio*, *Precatio*, *Postulatio*... Les rodes del carro de

l'Etern, que potser com a representació de l'altra categoria angèlica dels tronos veyem a baix en l'absis d'Esterri, es fàcil que fossin en el mode original, a dalt de la volta, a sota dels serafins, com en la visió d'Ezequiel «perquè l'espirit dels animals estava en les rodes» (Ezeq., I, 21.)

Vetaquí com les pintures murals catalanes que semblaven d'un interès purament local, producte d'una escola provinciana de decoració, serveixen per restaurar un tipu molt antich de l'art llatí-cristià. Era un tema adequat per posarse en els absis del temple les aparicions de l'Etern abreuiades y concentrades en una sola visió com en les Biblias carolingies. Això explica que certs detalls se prenguessin d'Ezequiel, altres de l'Apocalipsis. La figura central ja es resoltament el Crist, però en aspecte de majestat. Està en el trono de zàfir (Ezeq., I, 26), y al voltant del trono un arch semblant en aspecte a l'esmeragda (Apoc., IV, 3). Així se troba a Santa Eulalia d'Estahon y per això també l'aureola atmetllada del Senyor, està tota empedrada de gemmes. Altres vegades conformantse més a la visió d'Ezequiel, l'atmetlla es purament irisada, «com l'arch que es en els núvols el dia de la pluja: aixís era l'aspecte de la llum esclatant que l rodejava».

Al voltant d'aquest trono, com diu l'Apocalipsis, els quatre animals. Al costat, els serafins d'Ezequiel ab les ales plenes d'ulls, però ja sense les quatre testes; en cambi, devien tenir a sota les Rodes, com a Esterri y, finalment, més enllà els dos arcàngels ab els làbaros y els ròtuls de les prega-

Fig. 36. — Cap de les pintures de l'abadia de Farfa

Fig. 37. — Fragment de la decoració d'un absis a Tivoli

a tres iglesies: Esterri d'Aneu, Santa Eulalia d'Estahon y Esterri de Cardós.

Devien anar a dalt de la volta no més que les figures de les visions; Isaies, Ezequiel y potser Sant Joan, anirien en la paret cilíndrica, en el lloch ahont generalment trobem ara la Verge y els Sants y Apòstols. Les tres figures reunides dels vidents, estàn juntes en la miniatura de la Bíblia de Sant Pau de Roma, ahont, en una sola pàgina il·lustrada, es resumeixen també les tres visions. Al comensar el segle XI, els pintors romànichs a Catalunya y a Lombardia barrejaven els elements d'aquesta visió segons els venia bé, per omplir els llochs que quedaven en el absis. Així quan no hi cabia més que l'atmetlla de l'Etern, s'hi posaven als costats els símbols del tetramorfó; quan sobrava lloch, s'enquibien en desordre els altres elements, sense respecte al seu significat primitiu.

La falta de consideració al sentit de tot el conjunt es veu més que enlloch en l'absis d'Esterri d'Aneu, ahont el pintor ha conservat els personatges secundaris de la visió de l'Etern, Arcàngels, Serafins, Rodes y Vidents, però s'ha deixat la figura indispensable del Senyor. Com que l'iglesia estava dedicada a Santa Maria, l'Etern ha sigut substituït per la Verge, seguida en un trono ab la companyia dels Reys. Els Arcàngels, en la monografia dedicada a n'aquesta iglesia, dèyem que podrien ser els introductors dels tres reys, com se veuen en l'art bizantina. Però els ròtuls que porten a la mà ens obliguen a rectificar y a creure que són també reminiscències de la Visió del Senyor, com les Rodes y els Serafins.

Els problemes artístichs y iconogràfichs que proposen les nostres pintures murals disten molt d'estar resolts. Els nostres frescos romànichs son coneguts desde fa cinch anys; es pot dir que s' descobreixen al publicar les monografies dels fascicles que 'ls reproduëixen. Això fa que s'hi hagi pogut meditar poch. Igualment els frescos romànichs italians son apenes estudiats: es comença no més a compondre una mica la seva relació ab els mosàichs. Les pintures renanes y franceses han sigut publicades; no es fàcil que la serie s'allargui gaire més. Però a Italia y sobretot al Lacio els frescos romànichs son abundantíssims. Però en la tècnica y el llur color són molt semblants als frescos catalans els italians. Reproduïm un cap de les pintures mutiladíssimes de Farfa (fig. 36) y un fragment de la decoració d'un absis de Tivoli (fig. 37). La visió ab ancians de l'Apocalipsis es troba sovint en els mosàichs de Roma, però apareix també en les pintures.

Perque 's vegi com el mateix estil, ab lleugeres diferències, es el que decora les iglesies lombardes,

ries, anticipantse a intercedir per l'última aparició profetisada del Judici. Aquest devia ser el model primitiu, potser molt antich en l'art llatí-cristià.

La figura central de l'Etern en les pintures catalanes es troba a Fenollar, Sant Miquel de la Seu, Santa Maria de Tahull, Esterri de Cardós, Ginestarre y Santa Eulalia d'Estahon. Els símbols apocalíptichs apareixen també en totes aquestes iglesies, són els elements més constants que no abandonen may la representació central y precisen la referència a la visió apocalíptica. Els serafins que recorden la d'Ezequiel, son no més que a Esterri d'Aneu, Esterri de Cardós y Santa Eulalia d'Estahon. Les Rodes, com la figura d'Isaies, son no més que a Esterri d'Aneu. Els arcàngels ab el làbaro y els ròtuls fent referència al Judici, son encara

publiquem un cap de Galiano reproduït del llibre d'En Toesca (fig. 38). Es compari aquest cap de Galiano ab un dels de les Verges Fàtues de Pedret; la semblança es tan gran que, projectats de costat, es confondrien. En les pintures de Civate, que en Toesca descriu després de les de Galiano, trobem la visió apocalíptica y àngels molt semblants també als de les pintures catalanes. El tema de la paràbola de les verges que també es allí (fig. 39), presenta algunes variants d'indumentaria de les de Pedret, però en la Bíblia catalana de l'Abadia de Farfa les verges son més semblants a les de Galiano.

Resumint: en les pintures romàniques catalanes comencem a veure una mica clar en l'icografia y en les seves relacions ab les pintures italianes del temps. Les composicions absidals úniques que s'conserven, son principalment dues: visió de l'Etern y adoració dels Reys. És fàcil que hi hauria també series de sants y santes y escenes evangèliques de les que n'queden restes a Bohi. A Pedret, en els dos absis laterals, els dos banquets eucarístichs: el

de les verges, encara conservat, y el perdut del sopar de la Pasqua. De la serie d'il·lustracions de l'Apocalipsis de Bohi no n'queden més que petits fragments. Això en quant a l'icografia.

En quant a l'estil, la confusió es més gran. L'estil dels nostres decoradors dista molt de ser uniforme; uns pinten accentuant les formes y els plechs ab groixudes ratlles negres com els pintors de La Seu y de Tahull. Això els fa semblar als pintors alemanys de les vores del Rin ab el seu estil de vidrieres. Es una tècnica que podria venir també per la miniatura. Aquest estil es troba també en les taules romàniques de Vich y Barcelona.

Altres pinten també ab aquestes línies de contorn, però més fines, y dibuixen certes parts ab línies de blanch, com els pintors italians. Els colors son més franchs; hi ha el roig y l'ocre característichs dels frescs italians. Per fi uns altres, com el pintor de la lapidació de Sant Esteve de Bohi y els dels absis de Ginestarre y Estahon formen un tercer grupu d'entonacions fosques, terroses, y més violència en les formes, que semblen derivar de l'escola antiga hispànica de representacions bíbliques.

Estudiar els temes y els pintors y la seva procedencia sensatament, analisar les seves relacions ab les pintures dels altres païssos romànichs, averiguar lo que hi hagi de local y tradicional de l'antiga escola hispànica, vetaquí el treball que està esperant al futur comentarista de les nostres pintures murals. Nosaltres per ara no veyem més que 'ls problemes y els elements per la seva solució. — J. P. S.

Fig. 38

Una testa de les pintures de Galiano. (De TOESCA: *La pittura e miniatura nella Lombardia*)

Fig. 39.—Verge sabia de la cripta de Civate. (De TOESCA: *La pittura e miniatura nella Lombardia*)

Durant l'any 1911 han continuat els treballs de copia fets per la Junta de Museus, essent reproduïdes ja en pintura o dibuixos pel Sr. Vallhonrat, les pintures de Ginestarre, Estahon, Esterri de Cardós y Ager; darrerament s'han copiat les descobertes sota el campanar de Sant Cugat del Vallès y les fragmentaries del absis d'Ager y la del castell de Marmellà, ja retocades y malmeses en època probablement moderna conservant la disposició antiga. L'arquitecte D. Joseph Goday y el fotògraf Sr. Mas, a l'anar a fer els plans del castell y de l'iglesia de Mur, pogueren fotografiar les que resten senceres en l'absis major d'aquesta interessant iglesia. La Societat d'Excursions de Vich, ha senyalat darrerament la de Santa Cecilia de Glanera, obra de una gran rusticitat.

El retaule català del Sinai

En la sessió del 4 d'Agost de 1911 va donarse compte a l'*Académie des Inscriptions*, de París, de la següent comunicació:

«M. J. Couyat-Barthoux, de l'Institut francès de El Cairo, comunica pintures y miniatures provinents del monastir del Sinai. L'autor hi ha trobat, durant un viatge que va fer a la península ara fa dos anys, un superb retaule d'art espanyol datat del 1487. Una inscripció en català antich esmenta que l'obra fou oferta per un cònsul català de Damasch. Es una representació de Santa Catarina d'Alexandria, en posició alçada. Aquesta obra magistral es d'autor desconegut. Ab tot, una inscripció de mal llegir, situada darrera la taula, permet atribuir-la a un artista de Barcelona.»

M. Couyat-Barthoux ha descrit com segueix la pintura que especialment ens interessa: «Es un retaule del segle XIV representant Santa Catarina. L'imatge de la santa d'Alexandria es executada en colors vius, on dominan el vermelló y l'ultramar, sobre fons d'or. La seva testa lleugerament inclinada, el seu coll ondulós, els seus cabells rossos, pentinats a dugues bandes; el seu somriure imperceptible y la seva mirada entristida, donen a la fisonomia un encant inexplicable. Segueix la tradició, la testa es coronada d'una diadema de riquesa esclatant. Un gran *peplum* blau, sobriament florit, arrocegant, l'embolcalla deixant aparèixer el baix de la roba color vermelló, mentres que en la cintura assenyala un graciós moviment del tors, del més bell efecte. A l'una mà hi té la palma, y ab l'altra s'apoya sobre l'instrument de suplici a que l'emperador Maximilià va condemnar-la. Lo que fa important aquesta obra, apart de la bellesa y la gracia llegendaries del tema, que l'artista s'esforçat en accentuar, es una inscripció en català, que fa remuntar la seva execució a l'any 1387, en la qual s'esmenta que fou encarregada per un ciutadà de Barcelona, aleshores cònsul de catalans a Damasch.»

Publicada nota de la comunicació de M. Couyat-Barthoux en la *Pàgina artística de «La Veu de Catalunya»* de 10 d'Agost de 1911, en la de 17 del propi mes aparegué una carta del P. Bonaventura Ubach, O. S. B., en la qual se referia al retaule del Sinai que havia tingut ocasió d'apreciar quan per l'Abril de 1910, en un seu viatge per la península asiàtica, havia estat a dit monastir, y a la qual acompanyava una nota ab copia de l'inscripció del retaule y ab descripció dels tres escuts, que ocupen, dos les dugues cantoneres superiors, y l'altre la part baixa del quadre (1).

Més recentment, en J. Soler y Palet, en la *Pàgina artística de «La Veu de Catalunya»* de 4 de Janer del present any de 1912, publicà també sobre la pintura del Sinai un interessant article titolat *Retaules catalans a l'Orient*, que contribueix a reconstituir l'inscripció transcrita pel P. Ubach, que així resulta ser del tenor següent:

«Aquest retaula feu fer lo honrat en Bernat Maresa ciutada de Barcelona consol de Cathalans en Damas, en l'an M.CCC.LXXXVII.»

Ocupantse d'aquest Bernat Maresa, explica el Sr. Soler y Palet que, segons se llegeix en les *Memorias históricas* d'En Capmany (2), a Damasch «hi residia, el 1382, com a cònsul nostre, l'Arnau Marsells, el qual fou remogut per l'Arnau de Vallseca; y que en 1386 el susdit consolat fou objecte

(1) Els dos escuts superiors son el de Catalunya y el de Barcelona; y el de la part baixa conté quatre quaters ab dos veros y dos aucells, abdós blasons repetits y encreuats, armes probablement del cònsul donador.

(2) T. I, p. 198.